

ЕФЕКТИВНІСТЬ КЛАСТЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ РИЗИКІВ

У статті проаналізовано основні напрямки кластерної політики держави з урахуванням сучасних викликів та загроз економічній безпеці, проаналізовано перспективи створення та розвитку інноваційних кластерів в промисловому секторі, наголошено на необхідності систематичного вивчення ефективності кластерних ініціатив, їх вплив на формування державної кластерної політики, обґрунтовано рекомендації щодо державної політики підтримки розвитку кластерів з урахуванням позитивного досвіду інших країн.

Ключові слова: кластерна політика, економічна безпека держави (ЕБД), кластерна ініціатива, інноваційний кластер, загрози економічній безпеці держави, економічні ризики.

EFFICIENCY CLUSTER POLICIES UNDER GLOBALIZATION RISKS

The aim of the article is to assess the implementation of state policy on cluster initiatives and providing recommendations on effective support operation and development of clusters in Ukraine. The article analyzes the main trends cluster policy to meet modern challenges and threats to economic security, analyzed the prospects for the creation and development of innovation clusters in the industrial sector, the necessity of systematic study of efficiency of cluster initiatives is marked, their influence on the formation of the state of cluster policy, grounded policy recommendations to support the development of clusters, taking into account the positive experience of other countries. The efficiency of cluster policy depends on clear resolution of regulatory and legislative support for the establishment and development of clusters, proper financial support cluster initiatives, the availability of institutions responsible for the implementation of cluster policy, a high level of interaction between state bodies, regions, members of the cluster, and so on. Cluster policy should take into account available resources optimally use practical tools based on the strategy of cluster development, to be proactive, that is, to use the latest achievements of other countries on methods and approaches to the formation of cluster policy.

Keywords: cluster policy, economic security of the state (ESS), cluster initiative, an innovative cluster, threats to economic security of the state, economic risks.

Вступ

Інтеграція України в світовий економічний простір не лише сприяє розвитку національної економіки через доступність нових ринків, а й створює нові виклики та загрози національній безпеці, складовою якої виступає економічна безпека. На жаль, промисловий сектор України продовжує функціонувати орієнтуючись на низькотехнологічне виробництво та експорт сировини, що не тільки може призвести до подальшого зростання рівня технологічного відставання від розвинутих країн, а й до втрати економічного суверенітету через засилля іноземного капіталу. Зниження конкурентоздатності національної економіки та її відносна відкритість може призвести до монополізації ринків іноземним капіталом та виробником, коли держава буде розглядатися виключно в контексті постачальника дешевої сировини та робочої сили. Через це пріоритетним завданням державної політики, яке обумовлено сьогоденням, повинен бути комплекс заходів щодо збалансованого розвитку усіх підсистем національної інноваційної системи, підтримки кластерних ініціатив, заохочення та стимулювання розвитку кластерів, як осередків інноваційної активності суб'єктів господарювання, створення сприятливих умов для проведення наукових досліджень і розробок, та процесу їх впровадження, стимулювання виробництва високотехнологічної інноваційної продукції з високим рівнем доданої вартості.

Теорія кластерного підходу до розвитку економіки розглядається багатьма науковцями як концептуальний підхід до ведення господарства на різних рівнях: державному, регіональному, локальному. Зокрема, дослідження М. Портера, В. Прайса, Е. Бергмана, Б. Гаррета, К. Кетельса мають основоположне значення, а проте не враховують певні особливості та умови ведення господарства в нашій державі. Окремі організаційні та економічні аспекти кластерного розвитку регіонів та держави в цілому висвітлено в працях таких українських вчених, як Завадська Д.В., Маслак О.О., Соколенко С., Войнаренко М. Проте чимало питань, пов'язаних із ефективністю ведення кластерної політики держави, дослідженням зв'язків між кластеризацією економіки та рівнем економічної безпеки, залишаються нерозглянутими, або розглянуті без достатньої уваги.

Метою статті оцінка державної політики щодо впровадження кластерних ініціатив та надання рекомендацій щодо ефективної підтримки функціонування та розвитку кластерів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Важливість державної підтримки інноваційних процесів в економіці важко переоцінити. У сучасній ринковій економіці важливу роль у продукуванні та комерціалізації інновацій відіграють спеціальні інститути інноваційного розвитку. Найбільш ефективними та такими, що насправді здійснюють науково-

технічні інновації, стали технологічні парки, але після відомих рішень 2005 р., спрямованих на позбавлення технопарків засобів для стимулювання інновацій, їхня діяльність поступово скорочувалася, що було стратегічною помилкою на шляху до інноваційної економіки [4, с.19]. Річ у тому, що держава хоча й не повинна прямо втручатися в інноваційні процеси, а проте повинна забезпечити найбільш сприятливі умови та фінансування установ, що генерують інновації, а також інноваційно активним підприємствам, що є запорукою конкурентоспроможності національної економіки, яка є надважливим фактором економічної безпеки.

Наразі, говорячи про кластерну політику як систему державних та громадських заходів та механізмів підтримки кластерів та кластерних ініціатив, що покликані забезпечити підвищення конкурентоспроможності регіонів, підприємств кластеру, розвиток інституцій, що стимулюють формування кластерів та впровадження інновацій, констатуємо її повну відсутність. Так, Закон України «Про інноваційну діяльність», що визначає мету та принципи державної інноваційної політики, яка тісно пов'язана з кластерною політикою, діє тривалий час, а проте всі напрацювання щодо кластеризації економіки в нашій державі продовжують залишатися на рівні рекомендацій.

Залежно від ролі держави та регіону при проведенні кластерної політики виділяють чотири типи кластерної політики, які представлені в таблиці 1 [2, с.159]:

Таблиця 1

Типи кластерної політики залежно від ролі держави та регіону

Відповідальність держави та регіону за розвиток кластерів			
Каталітична кластерна політика:	Підтримуюча кластерна політика:	Директивна кластерна політика:	Інтервенціоністська кластерна політика:
Держава та її регіони виступають посередником між приватними компаніями та дослідними організаціями при обмеженій фінансовій підтримці	Державні інвестиції в інфраструктуру регіонів, освіту, тренінг і маркетинг для стимулювання розвитку кластерів	Проведення спеціальних програм націлених на трансформацію спеціалізації регіонів через розвиток кластерів	Регулювання діяльності кластерів через трансферти та субсидії. Активний контроль уряду над фірмами в кластерів, формуванням його спеціалізації

Джерело: Єрмакова О.А., Козак Ю.Г. Зовнішньоекономічна діяльність регіону.

Із 160 регіональних кластерів, які розвиваються на даний час у світі, місцеві та регіональні органи влади в 40% проводять підтримуючу кластерну політику. Каталітична політика проводиться національними, регіональними та локальними органами влади по відношенню приблизно до 20% регіональних кластерів, директивна – до 5% кластерів, а інтервенційна – до 2-3% кластерів [2, с. 160].

Саме підтримуюча кластерна політика є прийнятною і для України: держава має забезпечити платформу для сталого розвитку вже створених кластерів та стимулювання появи нових кластерних ініціатив.

До речі, Й. Парк вважає, що на початковій стадії зародження національних інноваційних систем, частиною яких можуть виступати інноваційні кластери, роль держави у фінансуванні наукових досліджень переважає; на наступній стадії розвитку досягається баланс між участю держави (або суспільного сектора) у фінансуванні інновацій та приватних інвестицій (або бізнес-сектора), що створює можливості вибору альтернатив подальшого розвитку; на третьому етапі, коли національна інноваційна система стає достатньо розвиненою, провідну роль у фінансуванні інновацій відіграє бізнес-сектор [1].

Наразі, в державі склалася ситуація, коли падіння ВВП, скорочення виробництва, збільшення об'єму зовнішніх зобов'язань не тільки підвищує рівень загроз економічній безпеці, а й взагалі ставить під сумнів економічний суверенітет України. Річ у тому, що задля відновлення та розвитку економіки потрібні суттєві інвестиції, а й їх притоку заважають значні ризики, обумовлені бойовими діями на Сході України. А умови тих інвестицій, що все ж надходять, є відверто кабальними, що загрожують вичерпанням ресурсної бази України, або встановленням над нею повного контролю з боку іноземного капіталу. Позиція Європейського Союзу щодо заборони експорту певної сировини з України (лісу, металу тощо) є яскравим підтвердженням вищевикладеного. В той же час, в Україні не кваліються з переорієнтацією на виробництво продукції з вищим рівнем доданої вартості, що дало б змогу в майбутньому знизити залежність економіки

від експорту сировини. Взагалі, вивчення показників застосування інновацій в промисловості України свідчить про вкрай низьку динаміку зростання кількості підприємств, які є інноваційно активними. Теж саме можна сказати й про фінансування інноваційної діяльності, зокрема, якщо у 2011 році загальний обсяг фінансування склав 14,3 млрд гривень [6, с.174], то в 2015 році підприємства витратили 13,8 млрд., що, з урахуванням темпів інфляції та девальвації національної валюти, не дозволяє говорити про розвиток та перспективи. При цьому основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств – 13427,0 млн грн (або 97,2% загального обсягу витрат на інновації). В той же час кошти державного бюджету отримало 11 підприємств, місцевих бюджетів – 15, загальний обсяг яких становив 589,8 млн грн (0,7%); кошти вітчизняних інвесторів отримали 9 підприємств, іноземних – 6, загалом їхній обсяг становив 132,9 млн грн (1,9%) [3].

До речі, помилкою буде зводити інноваційну діяльність лише до технологічних впроваджень з метою оптимізації процесу виробництва. Необхідно також використовувати потенціал впровадження нетехнологічних інновацій, як-то маркетингові чи організаційні (побудова стратегій, планування, аналіз), що виступають складовими інноваційних систем. мережевих структур.

В країнах Європейського Союзу вже давно довели тезу про те, що застосування кластерного підходу організації промислового виробництва є ефективним засобом підвищення інноваційної активності у промисловості, який дозволяє об'єднати у межах кластерів ресурси та компетенції, недоступні для окремих підприємств.

В той час як характерною особливістю розвитку кластерів в Україні є орієнтація більшості перспективних кластерів на традиційні галузі промисловості – легку промисловість, будівництво, АПК, металургію, для європейських країн притаманний високотехнологічних інноваційних кластерів у галузях машинобудування, біофармацевтики, електроніки. Так, в Україні бізнес-середовище розуміє та усвідомлює вимоги сучасності, через це ми й завдячуємо створенню у 2013 р. та поступовому розвитку Львівського кластеру ІТ та бізнес-послуг. А проте в Україні є достатньо передумов для динамічного розвитку інноваційних кластерів у високотехнологічних секторах на основі існуючих технопарків та індустріальних парків – біотехнологій, систем спеціального та подвійного призначення на базі наукового парку «Київська політехніка»; ядерних технологій на базі технополісу «П'ятихатки» у м. Харкові; електронної промисловості на базі індустріального парку у с. Розівка (Закарпаття), автомобілебудування на базі індустріального парку «Соломоново» (Закарпаття) тощо.

Так, основою розвитку інноваційних кластерів виступає пряме державне фінансування технопарків, індустріальних парків та бізнес-інкубаторів, але визнаємо, що наразі в Україні забезпечити частку бюджетних асигнувань в таке фінансування на рівні таких країн як Франція, Німеччина, Нідерланди, неможливо [5].

Між тим кластерна політика держави не зводиться лише до фінансування, а полягає, у тому числі, у:

- законодавчому та нормативному регулюванні;
- сприянні розвитку інноваційної інфраструктури;
- формуванні або призначенні інституцій, відповідальних за реалізацію кластерної політики держави;
- визначенні системи оцінювання результатів функціонування кластерів, та здійсненні досліджень перспектив розвитку кластерів;
- розробці та реалізації кластерних програм;
- впровадженні ефективних механізмів взаємодії промислових підприємств, науково-дослідних, освітніх організацій та органів державної влади, у т. ч. через систему електронного урядування та створення онлайн-послуг.

Однак, попри жорсткі вимоги сьогодення, нормативно-правова база формування засад державної кластерної політики в Україні існує лише на рівні проектів та концепцій:

Теж саме стосується й механізмів взаємодії, оскільки наразі в державі можна спостерігати глибокий розрив між виробництвом, наукою та освітою та низька ефективність технологічного обміну. Ключовими партнерами інноваційних підприємств є постачальники обладнання, матеріалів, компонентів або програмного забезпечення, клієнти або споживачі, тоді як співробітництво з державними науково-дослідними інститутами та освітніми установами залишається на низькому рівні.

Варто звернути увагу й на відповідні органи та установи, що відповідальні за формування та реалізацію державної кластерної політики, оскільки вони відіграють важливу роль в її ефективності. В якості прикладу, можна привести функціонування у Німеччині агентства Kompetenznetze Deutschland, що було створено Федеральним міністерством економіки та технологій у 2012 р., та об'єднує найбільш інноваційні технологічні кластери з метою отримання синергетичного ефекту. В Україні поки що єдиної установи, що відповідала б за напрямки кластерної політики не існує.

Варто відзначити, що ключовими принципами ефективності державної політики розвитку кластерів є:

- створення кластерних ініціатив у пріоритетних для держави напрямках, які мають найбільший інноваційний та виробничий потенціал;

- забезпечення високої гнучкості кластерної програми та можливість її адаптації до змін, зокрема, соціально-економічних, технологічних, тощо;
- підтримка має надаватись обмеженій кількості інноваційних кластерів, на основі вивчення та аналізу показників, які вони демонструють;
- зосередження уваги на залученні до кластерів малих та середніх інноваційних підприємств, які в усьому світі є найважливішими генераторами інновацій у промисловості;
- забезпечення науково-дослідною базою для досліджень у рамках кластерів та впровадження інновацій, участь держави у здійсненні досліджень щодо економічної доцільності розробки того чи іншого інноваційного продукту та перспектив його комерціалізації;
- визначення чітких критеріїв вимірювання поточних та кінцевих результатів діяльності кластерів, встановлення індикаторів виконання запланованих показників як на рівні окремих кластерів, так і на рівні програми в цілому [8].

Процес оцінки ефективності повинен розглядатися з урахуванням інтересів основних суб'єктів макро-, мезо- і мікрорівня. При цьому головним критерієм ефективності функціонування кластеру виступатиме відповідність результатів даної структури цілям зацікавлених суб'єктів [7].

Зауважимо, що у переважній більшості європейських інноваційних кластерів значна частка державних інвестицій спрямовується на надання консультативних, експертних послуг, проведення спільних комунікативних заходів (конференцій, семінарів, тематичних зустрічей), навчання компаній-учасниць кластерів, а також надання грантів науково-дослідним інститутам, які здійснюють розробку інноваційних продуктів у межах кластерів. Тому, на нашу думку державна політика підтримки розвитку кластерів, перш за все, має бути націлена на створення сприятливих умов макроекономічного, інформаційного та нормативно-правового середовища.

Наразі основними заходами державних інститутів та громадянського суспільства мають бути:

- розробка положень кластерної політики на національному рівні;
- визначення інструментів реалізації кластерної політики, з урахуванням апробацій в пілотних регіонах;
- здійснити випробування програм підтримки кластерних ініціатив та кластерів в конкретних регіонах.
- інтегрувати інструменти кластерної політики в операційні програми державних та регіональних інститутів;
- визначити систему аналізу стану кластерних ініціатив та показників ефективності діяльності кластеру;
- налагодження координації між державними інститутами, регіонами, суб'єктами кластеру щодо формування, впровадження та оцінки ефективності кластерної політики.

Висновки

Стратегічні економічні інтереси держави полягають у забезпеченні довгострокового сталого економічного зростання, підвищенні конкурентоспроможності та диверсифікації економіки, зростанні добробуту, якості життя, як наслідок – стійке зростання реальних доходів населення та досягнення середньоєвропейських стандартів якості життя, скорочення бідності і перетворення середнього класу з високим рівнем освіти, самостійності та платоспроможного попиту в основну соціальну групу.

Велике значення має підвищення в структурі виробництва і частки експорту продукції обробних галузей з високою доданою вартістю, підтримання рівня імпорту на безпечному рівні. Кластерний підхід в економіці та промисловості дозволяє оперувати потенціалом, що перевищує просту суму потенціалів окремих складових. Фундаментом для вирішення проблем ефективного розвитку кластерних утворень, як фактору забезпечення економічної безпеки держави, має бути державна кластерна політика, що являє собою систему державних та громадських заходів та механізмів підтримки кластерів та кластерних ініціатив, що покликані забезпечити підвищення конкурентоспроможності регіонів, підприємств кластеру, розвиток інституцій, що стимулюють формування кластерів та впровадження інновацій.

Ефективність кластерної політики держави залежить від чіткого нормативного врегулювання та законодавчого забезпечення процесу створення та розвитку кластерів, належного фінансової підтримки кластерних ініціатив, наявності установи відповідальної за реалізацію кластерної політики, високого рівня взаємодії між державними органами, регіонами, учасниками кластеру тощо. Кластерна політика має враховувати наявні ресурси, оптимально використовувати практичний інструментарій, базуватися на розроблених стратегіях кластерного розвитку, бути проактивною, тобто використовувати новітні надбання інших держав щодо методів та підходів до формування кластерної політики.

Література

1. Гармашова О.П. Шляхи вирішення проблеми фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні / О.П. Гармашова, О.А. Діняк // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. Серія: Економіка і фінанси. – 2011. – Вип. 116.
2. Єрмакова О.А. Зовнішньоекономічна діяльність регіону : навчальний посібник / Єрмакова О.А.,

Козак Ю.Г. – Одеса : Фенікс, 2013. – 332 с.

3. Інноваційна діяльність промислових підприємств України у 2015 році : доповідь / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm

4. Інноваційна Україна – 2020 : національна доповідь / Національна Академія наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/nr/4.pdf>

5. Мазур О.А. Технологічні парки. Світовий та український досвід / О.А. Мазур, В.С. Шовкалюк. – К. : Вид-во "Прок-бізнес", 2009. – 70 с.

6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2011 р. : статистичний збірник. – Київ : ДП „Інформаційно-видавничий центр Держстату України”, 2012. – 305 с.

7. Пічугіна М.А. Оцінка ефективності діяльності інноваційного кластеру [Електронне видання] / М.А. Пічугіна // Ефективна економіка. – 2010. – № 6. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=245>

8. Щодо державної політики підтримки розвитку інноваційних кластерів у промисловості України : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1069/>

Надійшла 05.03.2017; рецензент: д. е. н. Терехов В. І.